

Din Görevlilerine Göre Camiler ve Din Görevlileri Haftası

İsmail ARICI (*)

Öz: Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, camilerin ve din görevlilerinin değerini ve önemini anlatmak için, 1986 yılından itibaren 1-7 Ekim tarihleri arasında Ekim ayının ilk haftası "Camiler Haftası" olarak kutlanmakta iken 2003 yılında "Camiler Haftası"na "Din Görevlileri" de ilave edilerek bu hafta, "Camiler ve Din Görevlileri Haftası" olarak kutlanmaya başlanmıştır. 2011 yılından itibaren her yıl farklı bir tema belirlenerek çeşitli etkinliklerle bu haftanın kutlanmasına devam edilmektedir. Literatür taramasında, din görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yönelik görüşlerini inceleyen bir araştırmaya rastlanılmamıştır. İşte bu araştırma 1986 yılından beri devam edegelen bu uygulama ile ilgili olarak din görevlilerinin görüşlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma temelde hem nicel hem nitel desen üzere kurgulanmıştır. Araştırmada nicel yöntemlerden betimsel tarama, nitel yöntemlerden içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Erzurum İli merkez ilçelerde görev yapan 117 din görevlisi oluşturmaktadır. Araştırmaya veri toplamak üzere Araştırmacı tarafından geliştirilen içerisinde din görevlilerinin kişisel özelliklerini ve Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yönelik görüşlerini tespit etmeye yönelik çeşitli soruların bulunduğu anket formu kullanılmıştır. Araştırmada, din görevlilerinin, bu haftanın beklenen amaçlara ulaşmada yeterince farkındalık oluşturmadığı kanaatine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri, Cami, Din Görevlisi, Camiler ve Din Görevlileri Haftası

Mosques and Religious Officials Week According to Religious Officials

Abstract: In order to explain the importance of the mosque and religious officials by the Presidency of Religious Affairs, the first week of October, which was between 1-7 October, 1986, was celebrated as "Mosques Week". In 2003, including "Religious Officials" to this week, it was started to be celebrated as "Mosques and Religious Officials Week". Since 2011, a different theme has been determined every year and various activities have been celebrated this week. In the search of the literature, no research was found to examine the views of religious officials on the Week of Mosques and Religious Officials. This research aims to determine the views of religious officials regarding this practice which has been going on since 1986. The research is basically designed for both quantitative and qualitative design. In the research, descriptive screening from quantitative methods and content analysis from qualitative methods were used. The study group consists of 120 religious officials serving in the central districts of Erzurum province. A questionnaire was developed by the researcher to gather data for the research, in which a variety of questions were asked to identify the personal characteristics of religious officials and their views on the Week of Mosques and Religious Officials. The research has reached the conclusion that religious officials are not convinced enough this week to reach the expected aims.

Keywords: Presidency of Religious Affairs, Religious Services, Mosque, Religious Officials, Mosques and Religious Officials Week.

---

*) Dr.Öğr.Üyesi Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü, (e-posta: iarici@atauni.edu.tr)

Makale Geliş Tarihi: 26.02.2018

Makale Kabul Tarihi: 28.03.2018

I.Giriş

Ülkemizde Cumhuriyet döneminde din hizmetlerinden sorumlu bir kurum olarak 3 Mart 1924 tarihinde kurulan Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) temel görevi dini anlama ve onun gereklerini hayatın değişik bölümlerine aksettirme, sahip olduğumuz köklü mirası bütün zenginliğiyle tanıtmak, din ile çağdaş hayat arasında bağ kurma ve bu bağ güçlendirmeyi isteyen günümüz insanlarına rehberlik etmektir (Özdemir, Kavak ve Güneş, 2012: 14). DİB, bu temel görevini ve ibadet yerleri olan camilerin yönetilmesi işlerini din görevlileri vasıtasıyla sürdürmektedir. Tarih boyunca halkın dinini öğrenmesinde etkin rol oynayan din görevlileri, günümüzde de Müslümanların dini ritüellerini yerine getirmelerinde ve temel dini bilgileri öğrenmelerinde rehberlik görevini üstlenmektedir (Kaya ve Küçük, 2015: 2).

Bu görevleri üstlenen din görevlilerinin ve Allah'a ibadetin ve kulluğun dünya üzerindeki sembolik mekânlarından biri, hatta en önemlisi olan camilerin (Döner, 2014) toplumdaki yeri ve önemine dikkat çekmek, onların gerçek işlevini ortaya koymak, sıkıntılarını dile getirmek ve çözüm önerileri sunmak, camilerin daha işlevsel hale gelmesini sağlamak gibi amaçlar doğrultusunda, DİB tarafından 1986 yılından itibaren Ekim ayının ilk haftası "Camiler Haftası" olarak kutlanmaya başlamıştır. 2003 yılında "Camiler Haftası"na "Din Görevlileri" de ilave edilerek bu hafta, "Camiler ve Din Görevlileri Haftası" olarak isimlendirilmiştir. 2011 yılından itibaren de her yıl farklı bir temayla kutlanmaya devam edilmektedir. 2011 yılında "Camiler ve Din Görevlileri Haftası"nın teması "Cami ve Çocuk", 2012 yılında "Engelsiz Cami Engelsiz İbadet", 2013 yılında "Cami, Kadın ve Aile", 2014 yılında "Cami ve Gençlik", 2015 yılında "Cami ve Namazla Arınma", 2016 yılında "Cami ve Kitap", 2017 yılında da "Cami, Şehir ve Medeniyet" olarak belirlenmiştir.

DİB her sene Camiler ve Din Görevlileri haftası kutlamaları çerçevesinde çeşitli etkinlikler yapmaktadır. Bu etkinlikler:

- Hafızlık, Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma, Ezanı Güzel Okuma gibi dini duygularımızı ön plana çıkartan yarışmalar.
- Bu haftaya özel bazı bölgelerde camilerde ikramlar.
- Bu haftaya özel televizyon programları.
- Hatim ve Mevlit programları.
- Hastane, huzur evi, sevgi evleri gibi özel ziyaretler.
- Camiler ve Din Görevlileri haftasına özel konferanslar.

Gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda Camilere ve din görevlilerine yönelik çok sayıda araştırma tespit edilmesine rağmen, her yıl Ekim ayının ilk haftasında kutlanan Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yönelik bir araştırma tespit edilememiştir. İşte bu araştırma din görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yönelik görüşlerini tespit ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

Din görevlileri Camiler ve Din Görevlileri Haftası ile ilgili etkinliklere isteyerek mi katılmaktadırlar?

Din görevlileri Camiler ve Din Görevlileri Haftasını gerekli bulmakta mıdır?

Din görevlileri Camiler ve Din Görevlileri Haftasını faydalı bulmakta mıdır?

Din görevlilerine göre Camiler ve Din Görevlileri Haftası amacına ulaşmakta mıdır?

Din görevlilerine göre din görevlileri Camiler ve Din Görevlileri Haftasına önem vermekte midirler?

Din görevlilerine göre idareciler Din Görevlileri Haftasına önem vermekte midirler?

Din görevlilerine göre cemaat Camiler ve Din Görevlileri Haftasına önem vermekte midir?

Din görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftası ile ilgili tema önerileri nelerdir?

Din Görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yönelik genel olarak Olumlu-olumsuz görüşleri ve temennileri nelerdir?

II. Kavramsal Çerçeve

A. Cami

Müslümanların topluca ibadet ettikleri yere” Mescid” veya “Cami” denilmektedir. İslam’ın ilk devirlerinde ibadethaneler “mescid” adıyla anılırken daha sonra küçük ibadethaneler “mescid”, cuma ve bayram namazlarının kılındığı büyük ibadethaneler ”Cami” adıyla anılmaya başlanmıştır. Bununla beraber; bazı İslam ülkelerinde küçük-büyük bütün ibadethaneler ”Mescit” adıyla anılmaktadır. Türk toplumunda ise küçük ibadethanelere ”mescid” büyük olan yerlere de “cami” denmektedir (Cerrahoğlu, 1993: 6). İslâm’ın başlangıcından günümüze kadar Müslümanların hayatında önemli bir yere sahip olan camiler, toplumun her kesiminden, her yaş ve seviyeden insanları bir araya getiren, onları Allah’a kulluk bilinci ile kaynaştıran, ibadetlerin usulüne uygun olarak öğretilmesini kolaylaştıran, bireylere batıl inanç ve hurafelerden arındırılmış doğru dinî bilgilerin kazandırılmasını sağlayan önemli bir kurumdur. İslam toplumunda eğitim-öğretim önce camide başlamıştır. Tarih boyunca önemini yitirmeyen cami eğitiminin etkinliği günümüzde de devam etmektedir (Yılmaz, 2007: 107-108).

Camilerde gerçekleşen her din hizmeti faaliyeti aynı zamanda bir din eğitimi faaliyetidir. Hatta camilerin değişmeyen tek işlevi din eğitimi işlevidir. (Tosun, 2003: 38-39). Yaygın din eğitiminin geleneksel mekânı diyebileceğimiz camiler, yetişkin din eğitimi hizmetlerinin bir parçasını belki de büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (Selçuk, 1991: 165). Tarihi süreçte ihtiyaca binaen medrese gibi eğitim ve öğretim faaliyeti yürüten kurumların oluşmasıyla örgün din eğitimi bu kurumlara bırakılmış olmasına rağmen camilerdeki yaygın eğitim hizmeti hep devam ede gelmiştir. Camiler, etkin bir ilim ve kültür sahası, bireylerin bilgilendirildiği, irşat edildiği önemli bir iletişim merkezleridir (Akın, 2008: 245-246).

İslâm’ın ilk yıllarında cami veya mescit durumun gereği olarak Müslümanların toplandıkları, ibadetlerini yaptıkları hem ilim okudukları hem de sosyal, siyasi ve askeri işleri görüşüp karara bağlandıkları yerler olmuştur (Çelik, 2013: 50-57; Gözütok, 2017: 118-120). İlk din ve hayat bilgisi eğitimine buralarda başlanmış, İslâm eğitim ve öğretiminin ilk tohumları yine buralarda atılmıştır. Bu durum camilerin o dönemde Müslümanların dinî ve dünyevî işlerinin yürütülmesinde ne derece bir önceliğe sahip

olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Cami eğitimi, yetişkinler ile yeni toplumsal değerlerle yetişen gençler arasındaki iletişimden kaynaklanan problemlerin en aza indirilmesinde, olası olumsuzlukların önlenmesinde çocuk ve gençlerin dinî değer, tutum, duygu ve davranışlar kazanmasında da ayrı bir öneme sahiptir. (Aksoy 2014: 1, 12).

Dinî, sosyal ve kültürel bakımdan cami, İslâm tarihi boyunca bir eğitim-öğretim ve kültür merkezi olmanın yanında bir devlet müessesesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde özellikle Müslüman-Türk kültür ve kimliğinin devamında, milli birlik ve beraberliğin korunup pekiştirilmesinde, yaygın ve güçlü bir eğitim kurumu olarak fonksiyon icra etmektedir (Onay, 2006: 150).

Din konusunda toplumu aydınlatma ve eğitim öğretim faaliyetlerinin gerçekleştiği mekânların başında gelen camilerde bu faaliyetler hutbe, vaaz, cami dersleri, yaz Kur'an kursları vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Doğan, 1998). Bununla birlikte din hizmetleri cami ile sınırlı olmayan ancak camiden kopamayan toplumda tüm Müslümanların cenaze, evlilik, sünnet, açılış, mevlit vb. gündelik ihtiyaç alanlarına kadar uzanan geniş bir çerçevede kendini göstermektedir. Bu bağlamda camiler; din hizmetlerinin bir ayağı olan ibadetlerin toplu halde gerçekleştiği kutsal mekânlar, din hizmetlerinin önemli bir ayağı olan dinin insanlara anlatılması noktasında bir bilgi aktarım ve sosyal iletişim mekânı, gündelik birçok ihtiyaç alanlarının dolaylı olarak kendisiyle karşılandığı müstesna hizmet merkezleridir (Altındaş, 2008: 234; Şimşek, 2013: 46-69; Şimşek, 2017: 107-134). Avrupa'da yaptırılan camiler Müslümanların sosyal, kültürel, bilimsel ve sportif faaliyetlerine uygun olarak inşa edilmektedir. Bu camiler ibadet, mevlit vb. törenlerin yapıldığı, din eğitiminin verildiği, çeşitli kursların düzenlendiği, sosyo-kültürel ve sportif faaliyetlerin yürütüldüğü bir kültür merkezi konumundadır (Tosun, 1996: 38-41). Bu doğrultuda, camilerin rutin din hizmetleri yanında sosyal hayatın merkezi konumuna getirilmesi ve geleneksel mimari yapısının ötesinde, dinin toplum içinde icra etmesi gereken fonksiyonlarını da karşılayacak özelliklerde olması beklenmektedir (Altaş, 2012: 24).

B. Din Görevlileri

Ülkemizde din hizmetleri ve dinî irşat görevini kamusal düzeyde Diyanet İşleri Başkanlığı yürütmektedir. Bu kurum, merkez teşkilatı, taşra teşkilatı, yurtdışı teşkilatı ve medya kanalları vasıtasıyla toplumumuzun ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılamaya çalışmaktadır. Başkanlığın faaliyet alanı ve faaliyet yelpazesi oldukça geniştir. Bir yandan, başta Kur'an Kursları vasıtasıyla yaygın din eğitimi faaliyetleri yürütülmeye çalışılırken, diğer yandan, cami içi ve dışı din hizmetleri gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra, ailede din eğitimi faaliyetlerini desteklemek amacıyla, yetişkin bayanlara yönelik olarak devam ettirilen Kur'an Kursları ile il ve ilçe müftülükleri bünyesinde ailelerin dini konulardaki ihtiyaçlarına cevap vermek üzere Aile ve İrşat ve Rehberlik Büroları faaliyet göstermektedir. Söz konusu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi dolayısıyla toplumun dini konularda aydınlatılması görevi, ağırlıklı olarak; müftü, vaiz, uzman, Kur'an Kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım gibi çeşitli unvanlarla istihdam edilen din görevlilerinin sorumluluğunda bulunmaktadır (Kaya ve Nazıroğlu, 2008: 1; Coştu, 2013: 2). Din hizmetleri kadrosundaki DİB personelinin her biri, din görevlisi olarak bilinmektedir (Topuz, 2015: 28).

Din görevlilerinin hizmet ve faaliyetleri cami içinde olduğu gibi cami dışında da toplumun bütün kesimlerine yöneliktir. Günümüz Türkiye'sinde cami cemaati olsun veya olmasın pek çok kişi çeşitli sebeplerden dolayı din görevlilerine başvurmaktadırlar. (Onay, 2006: 161-162).

Cami din görevlileri daha çok cami içi din hizmetleri olarak tanımlanabilen; camiyle ve vakit namazlarına devam eden cami cemaatiyle ilgili olan caminin açılması, ezanın okunması, namazın kaldırılması, hutbenin iradı, caminin temizliği vb. hizmetleri yerine getirmekle beraber, cami dışı din hizmetleri şeklinde ifade edilebilen (Altaş, 2012; Güngör, 2012) hem iyi günde (doğum, sünnet, nişan, nikâh, düğün, yeni doğan çocuklara isim koyma, asker uğurlama vb.) hem de kötü günde (hastalık, ölüm ve cenaze işlemleri vb.) insanların yanında olmaktadır (Topuz, 2015: 28). Din görevlilerinin hizmet alanı hastaneler, cezaevleri, çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları, huzurevleri ve işyerlerini de kapsamaktadır (Özdemir, 2000: 10).

Caminin sembolik değerinin, toplum üzerinde merkezi bir önemi bulunmaktadır. Aynı şekilde, imam-hatip ve müezzin-kayyımların da cemaat üzerinde, yürüttükleri görevden kaynaklanan saygınlık ve güvenilirliğinin bulunduğu bir gerçektir. (Onay, 2006: 152).

III. Yöntem

A. Araştırmanın Modeli

Araştırma temelde nicel ve nitel desen üzerine kurgulanmıştır. Nitel yöntemler nicel yöntemlerin yerine geçemez. Her iki araştırma biçiminin sunduğu önemli avantajlar vardır ve bu yöntemler birbiri yerine kullanılamaz. Ancak her iki araştırma biçimi birbirini destekleyici nitelikte birlikte kullanılabilir (Yıldırım, 1999: 16). Bu doğrultuda araştırma, nicel ve nitel yöntemlerin bir arada kullanılması anlamına gelen karma desenlerden “Yakınsayan Paralel Desen” ile yürütülmüştür. Bu desen, araştırma süresinin aynı aşamasında araştırmacının hem nitel hem nicel veri topladığı ve analiz ettiği ve ardından da iki sonuç kümesini tek bir yorum halinde birleştirdiği araştırmaları nitelendirmek için kullanılmaktadır (Creswell and Plano Clark, 2015: 84).

Araştırma, nicel kısımda anket yoluyla elde edilen nicel veriler üzerinde istatistiksel analizler yapıldığı için genel tarama yöntemine, nitel kısımda da katılımcıların açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlarla ilgili olarak nitel veriler üzerinde inceleme, analiz ve çıkarım yapıldığı için nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemine uygundur.

Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir. (Karasar, 2004, 79; Büyüköztürk ve diğerleri, 2013: 14). Betimsel analiz de ham verilerin okuyucunun anlayabileceği ve isterlerse kullanabileceği bir biçime sokulmasıdır. Betimsel çözümlemede elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Bu çözümlemede, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara yer verilir. (Yıldırım ve Şimşek, 2011, 224; Güler, Halicioğlu ve Taşkın, 2015: 331).

B. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmaya veri toplamak üzere Erzurum İl Müftülüğünün düzenlediği Camiler ve Din Görevlileri etkinliğine katılan Erzurum ili merkez ilçe ve köylerinde görev yapan, gönüllü olarak araştırmaya destek vermek isteyen 117 din görevlisine anket uygulanmıştır. Anket formlarından eksik ve boş olanlar değerlendirmeye alınmamış, toplam 103 din görevlisinden anket formu yoluyla elde edilen veriler üzerinde işlem yapılmıştır.

C. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada, Din görevlilerinin kişisel özelliklerini ve Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla geliştirilen anket formunda hem nicel hem de nitel veri elde edebilmek amacıyla birtakım sorular sorulmuştur.

Anket yoluyla elde edilen nicel verilerinin çözümlenmesinde, SPSS 20.0 istatistik programı kullanılarak elde edilen verilerin frekansları, ortalamaları, standart sapmaları tespit edilerek tablolar halinde sunulmuştur. Nitel verilerin çözümlenmesi işlemlerinde ise, anket formunda yer alan sorular yoluyla elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Buradan elde edilen veriler bilgisayar ortamında yazılı hale getirilerek sistematize edilmiştir.

IV. Bulgular

A. Katılımcıların Kişisel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 1’de katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, görevleri, görev yerleri, mesleki kıdemleri ve mezun oldukları okul türleri ile ilgili frekans ve yüzdelikler sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Kişisel Özellikleri

Kişisel Özellikler	F	%	Kişisel Özellikler	F	%
1. Cinsiyet			5. Kıdem		
Kadın	30	29,1	1 yıldan az	1	1,0
Erkek	73	70,9	1-5 arası	17	16,5
2. Yaş			6-10 arası	31	30,1
18-25 yaş	3	2,9	11-15 arası	18	17,5
26-35 yaş	39	37,9	16-20 arası	18	17,5
36-45 yaş	36	35,0	21-25 ve üzeri	18	17,5
46-55 yaş	19	18,4	6. Mezuniyet		
56 ve üzeri yaş	6	5,8	İHL	18	17,5
3. Görev			Genel Lise	2	1,9
İmam-Hatip	44	42,7	İlahiyat	11	10,7
Müezzin	20	19,4	İlahiyat Ön Lisans	55	53,4
Kuran Kursu Öğreticisi	39	37,9	İlitam	13	12,6
4. Görev Yerleri			Lisansüstü	2	1,9
İl	59	57,3	Diğer	2	1,9
İlçe	25	24,3			
Köy	19	18,4			

Tablo 1’deki bulgular birlikte değerlendirildiğinde, araştırmanın çalışma grubunun; cinsiyet, yaş, görev türü, görev yeri, mesleki kıdem ve mezun oldukları okul türleri açısından farklı özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu durumda katılımcıların Camiler ve Din Görevleri Haftasına yönelik görüşlerinin, farklı kişisel ve mesleki özelliklere sahip din görevlilerinin bakışını yansıttığı ileri sürülebilir.

B. Katılımcıların Din Görevlileri ve Camiler Haftasına Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcıların anket formunda yer alan evet-hayır şeklinde kategorileştirilen sorulara verdikleri cevapların frekans ve yüzdeleri sunulmuştur. Bulgularla ilgili değerlendirmeler araştırmanın sonuç kısmında yapılmıştır.

1. Camiler ve Din Görevlileri Haftası İle İlgili Etkinliklere İsteyerek Katılma Durumuna Yönelik Bulgular

Tablo 2. Katılımcıların Camiler ve Din Görevlileri Haftası İle İlgili Etkinliklere İsteyerek Katılma Durumları

İSTEK	F	%
Evet	85	82,5
Hayır	18	17,5

Tablo incelendiği zaman din görevlilerinin % 82'sinin (85 kişi) Camiler ve Din Görevlileri Haftası ile etkinliklere isteyerek katıldıkları görülmektedir. Katılımcıların % 17,5'i Camiler ve Din Görevlileri Haftası ile ilgili etkinliklere isteyerek katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Din görevlilerinin büyük çoğunluğunun Camiler ve Din Görevlileri Haftası ile ilgili etkinliklere isteyerek katılmaları, Haftanın din görevlilerini tarafından benimsendiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu istekli katılımın etkinliklerin özelliklerinden mi mesleki şuur ve sorumluluk bilincinden mi olduğu net değildir. Bu konuda yapılacak araştırmalar araştırmanın bu bulgusuna ışık tutacaktır.

2. Camiler ve Din Görevlileri Haftasını Gerekli Bulma Durumuna Yönelik Bulgular

Tablo 3. Katılımcıların Camiler ve Din Görevlileri Haftasını Gerekli Bulma Durumları

GEREKLİLİK	F	%
Evet	94	91,3
Hayır	9	8,7

Tabloya göre, katılımcıların % 91,3'ü Camiler ve Din Görevlileri Haftasını gerekli görürken, % 8,7'si gerekli görmediklerini ifade etmiştir.

Araştırmanın bu bulgusu, araştırmaya katılan din görevlilerinin çok büyük oranda Camiler ve Din Görevlileri Haftasının önemini farkında oldukları ve bu Haftanın gerekli olduğu konusunda benzer düşüncede oldukları yönünde yorumlanabilir. Ancak bu durumun, Haftada gerçekleştirilen etkinliklerden mi yoksa Haftanın kendisine verdikleri önemden mi kaynaklandığı net değildir. Araştırmanın aşağıda sıralanan bulguları birlikte düşünüldüğünde etkinliklerden duyulan memnuniyetten çok bu türden bir kutlamanın gereğine inandıkları ileri sürülebilir.

3. Camiler ve Din Görevlileri Haftasını Faydalı Bulma Durumuna Yönelik Bulgular

Tablo 4. Katılımcıların Camiler ve Din Görevlileri Haftasını Faydalı Bulma Durumları

FAYDA	F	%
Evet	82	79,6
Hayır	19	18,4

Tablo 4 gözlemlendiğinde, "Camiler ve Din Görevlileri Haftasını Faydalı buluyor musunuz?" şeklindeki soruya, çalışma grubunu oluşturan din görevlilerinden % 79,6'sının evet cevabını verdiği, % 18,4'ünün de hayır cevabını verdiği izlenmektedir.

Araştırmanın bu bulgusu, 3 numaralı Tablodaki bulgular ile birlikte düşünüldüğünde, araştırmaya katılan din görevlilerinin büyük oranda Camiler ve Din Görevlileri Haftasını faydalı ve yararlı gördükleri şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu durumun, Haftada gerçekleştirilen etkinliklerin faydalı olduğunu düşünmelerinden mi yoksa Haftanın kendisini faydalı gördüklerinden mi kaynaklandığı net değildir.

4. Camiler ve Din Görevlileri Haftasının Amacına Ulaşma Durumuna Yönelik Bulgular

Tablo 5. Katılımcılara Göre Camiler ve Din Görevlileri Haftasının Amacına Ulaşma Durumu

AMAÇ	F	%
Evet	45	43,7
Hayır	55	53,4

Tabloya göre, katılımcıların % 43,7'si Camiler ve Din Görevlileri Haftasının amacına ulaştığını, % 53,4'ü de amacına ulaşmadığını düşünmektedir.

Araştırmanın bu bulgusu, araştırmaya katılan din görevlilerinin yarısından fazlasının Camiler ve Din Görevlileri Haftasının kendisinden beklenen amaçlara ulaşmada yetersiz kaldığını düşündükleri şeklinde yorumlanabilir. Araştırmanın bu bulgusu yukarıdaki bulgularla birlikte düşünüldüğünde din görevlilerinin bu hafta kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerden ziyade haftanın kendisinin önemli olduğunu düşündükleri ileri sürülebilir.

5. Din Görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına Önem Verme Durumuna Yönelik Bulgular

Tablo 6. Katılımcılara Göre Din Görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına Önem Verme Durumları

DİN GÖREVLİSİ ÖNEM	F	%
Evet	51	49,5
Hayır	43	41,7

Tabloya göre, katılımcıların % 49,5'i din görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına önem verdiğini, % 41,7'si de önem vermediğini belirtmiştir.

Araştırmanın bu bulgusu, araştırmaya katılan din görevlilerinin yarıya yakının din görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yeterince önem vermediklerini düşündükleri şeklinde yorumlanabilir. Topluca gerçekleştirilen etkinliklerde yapılan gözlemler bu bulgunun ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir.

6. İdarecilerin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına Önem Verme Durumuna Yönelik Bulgular

Tablo 7. Katılımcılara Göre İdarecilerin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına Önem Verme Durumları

İDARECİ ÖNEM	F	%
Evet	69	67,0
Hayır	25	24,3

Tabloya göre, katılımcıların % 67'si idarecilerin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına önem verdiğini, % 24,3'ü de önem vermediğini belirtmiştir.

Araştırmanın bu bulgusu, araştırmaya katılan din görevlilerinin çoğunluğunun idarecilerin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yeterince önem verdiklerini düşündükleri şeklinde yorumlanabilir. Katılımcıların idareciler hakkındaki bu kanaatleri, idarecilerin haftanın öneminin bilincinde olduklarını ve bunu yansıttıklarını gösterebilir.

7. Cemaatin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına Önem Verme Durumuna Yönelik Bulgular

Tablo 8. Katılımcılara Göre Cemaatin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına Önem Verme Durumları

CEMAAT ÖNEM	F	%
Evet	14	13,6
Hayır	80	77,7

Tabloya göre, katılımcıların % 13,6'sı cemaatin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına önem verdiğini, % 77,7'si de önem vermediğini belirtmiştir.

Araştırmanın bu bulgusu, araştırmaya katılan din görevlilerinin büyük çoğunluğunun cemaatin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yeterince önem vermediklerini düşündükleri şeklinde yorumlanabilir. Katılımcıların cemaat hakkındaki bu kanaatleri, cemaatin yeterince bilgilendirilmediği, duyarsız oldukları veya din görevlilerinden kaynaklanan bir takım problemler yaşandığı gibi nedenlere dayanabilir.

8. Camiler ve Din Görevlileri Haftası İle İlgili Tema Önerileri ile İlişkili Bulgular

Çalışma grubunu oluşturan din görevlilerinden Camiler ve Din Görevlileri Haftası ile ilgili tema önermelerinin istendiği açık uçlu soruya katkı verenlerin önerileri benzerler birleştirilip, sistematize edilerek aşağıda sunulmuştur:

a. Din görevlileri ile ilgili tema önerileri:

“Din Görevlisinin Liderliği, Din Görevlisinin Sosyal Misyonu, Cemaat ve Din Görevlisi Buluşması, Gönüllü Hizmetkârlar.”

b. Camiler ve işlevleri ile ilgili tema önerileri:

“Cami ve Huzur, Cami ve Cemaat Elele, Cami ve Dua, Cemaatsiz Cami, Gariban Camiler, İsrâf ve Gösteriş Yeri Camilerimiz, Camiler ve İbadet Şuuru, Cami ve Cemaat Buluşması, Cami ve Görevleri, Cami ve Medeniyet, Cami ve Rehber, Camiler Suffamız Olsun, Cami ve Aile, Cami ve Sen, Cami ve Toplum, Cami ve Medeniyet, Cami ve Teknoloji, Cami ve Sevgi Dili, Cami ve Diriliş, Merhamet Kapısı Cami, Cami ve İman, Cami ve Taassup, Cami ve Sokak Çocukları, Cami ve Yardımseverlik, Cami ve İman, Cami ve Namaz, Derman evleri, Cami ve Birlik, Cami ve Kadın Hakları”.

c. Dini, ahlaki ve toplumsal duyarlılıkla ilgili tema önerileri

“Samimiyet-İhlas, Uhuvvet-Kardeşlik, Fedakârlık, Ümmetin Yolu, Rızık, Çocuğun Din Eğitimi, Kadına Şiddet, Mutluluk, Çocuk, Kutsal Mekânlar, Oku, Anla ve Yaşa!”.

Önerilen temalar incelendiğinde daha çok camilerle ilişkili temaların ön plana çıktığı ve din görevlilerinde cami ile ilgili farkındalığın yüksek olduğu söylenebilir. Yine bu durum din görevlilerinin, toplumun camiye yeterince önem vermediğini düşündükleri şeklinde yorumlanabilir.

9. Katılımcıların Camiler ve Din Görevlileri Haftasına Yönelik Genel Görüşleri

Bu kısımda anket formunda katılımcılara yöneltilen “Cami ve Din Görevlisi haftasıyla ilgili görüşlerinizi (olumlu-olumsuz) ve dileklerinizi lütfen yazar mısınız? şeklindeki soruya cevap verenlerin ifadeleri Olumlu- Olumsuz ve Dilek ve Temenniler başlıkları altında benzer ifadeler seçilerek sistematize edilip, sunulmuştur.

a. Olumlu görüşler: Katılımcı din görevlilerinin Camiler ve Din görevlileri Haftası ile ilgili olarak olumlu görüşleri şunlardır:

“Konferanslara katılan akademisyenlerin ve hocaların birikiminden faydalanıyorum. Kendimi değerli hissediyorum. Tanışma ve kaynaşmaya vesile oluyor. Mesleki bilgim artıyor. Bir aile olduğumuzu hatırlatıyor. Mesleki şuuru canlı tutuyor. Kendimizi özel hissediyoruz”.

b. Olumsuz görüşler:

Katılımcı din görevlilerinin Camiler ve Din görevlileri Haftası ile ilgili olarak olumsuz görüşleri şunlardır:

“İçerik boş ve gösteriş olarak düşünüyorum. Çok basit buluyorum. Monotonluk ve yapaylık hissediyorum. Etkinlikler yetersiz. Reklam amaçlı görüyorum. Zoraki katılım oluyor. Konuşulanlar toplantıda kalıyor. Riyakarlık olarak görüyorum. Yöneticiler yeterince ilgili değil”.

c. Dilek ve Temenniler:

Katılımcın din görevlilerinin Camiler ve Din görevlileri Haftası ile ilgili olarak dilek ve temennileri şunlardır:

“Kadınlara yönelik farklı uygulamalar yapılabilir. Bu haftada dilek ve şikayetlerin dinlenmesi ve ele alınması gereklidir. Mesleki güncellemeye vesile olmalıdır. En azından öğretmenler gününde öğretmenlere yapıldığı gibi bir çiçek alınıp gelirse! Mutlaka kişisel ve mesleki sorunlarımız gündeme gelsin. Toplum tarafından itibar görmeye vesile olmalı. Daha yoğun geçmeli. Kapsamı genişletilmeli. Camilerin daha etkin kullanımı için cemaat bilinçlendirilmelidir. İmamların da bir insan olduklarının farkına varılmalı. Camiler sadece bir ibadethane değil sosyal merkez olarak işletilmelidir. Din görevlilerinin ruhunu okşayan etkinliklere de yer verilmelidir. Sinema, tiyatro gibi faaliyetlere de yer verilmelidir. Hediyeleşmelere vesile olmasını temenni ediyorum.”

Katılımcıların Din Görevlileri Haftasına yönelik olumlu-olumsuz görüşleri incelendiğinde olumlu gördükleri hususların özellikle mesleki gelişim ve birlik-beraberlik, tanışma-kaynaşma noktasında yoğunlaştığı söylenebilir. Olumsuz gördükleri hususlar daha çok etkinliklerin “sırf etkinlik olsun” amacı taşıdığı, içtenlik ve samimiyet eksikliği hissedildiği hususuna yoğunlaşmaktadır. Katılımcılar özellikle kendilerini insani anlamda mutlu hissedecekleri, değer verildiklerini ve hatırladıklarını fark edecekleri etkinlikler, hediyeler temenni etmektedirler. Yine görsel ve işitsel medya aracılığı ile hem camilerin hem kendilerinin daha çok tanıtılmasını beklemektedirler.

V. Sonuç ve Öneriler

Camilerimizi din görevlilerimizden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü günün beş vaktinde camide bulunan, hatta zamanlarının çoğunu camide geçiren din görevlilerimiz, cami ile iç içe olmuşlar, adeta cami ile özdeşleşmişlerdir. Sadece camiye gelen cemaatle yetinmemiş görev yaptıkları yerlerdeki hastalar, çocuklar, yetimler, öksüzler, fakirlere de yakın ilgi göstermiş onların dertleriyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu nedenledir ki; toplumda din ve sosyal hizmet gönüllüleri olarak çalışan Din Görevlilerimize gereken önemin verilmesi, birlik ve beraberliğimizin sembolü olan camilerimizin fonksiyonlarını, ferdi ve toplumsal hayatımızdaki yeri ve önemini daha iyi ortaya koyabilmek, yeni yetişen nesillerimiz üzerinde cami ve mescitler hakkında kalıcı izler bırakabilmek amacıyla, 1-7 Ekim tarihleri “Camiler ve Din Görevlileri Haftası” olarak kutlanmaktadır.

Araştırma bu doğrultuda, din görevlilerinin bu hafta ile ilgili görüşlerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonuçlarına göre araştırmaya katılan din görevlilerden ilgili soruya cevap verenlerin % 82'si Camiler ve Din Görevlileri Haftası ile etkinliklere isteyerek katıldıklarını, % 17,5'i de istemeyerek katıldıklarını belirtmişlerdir. % 91,3'ü bu haftayı gerekli gördüklerini, % 8,7'si gerekli görmediklerini ifade etmiştir. “Camiler ve Din Görevlileri Haftasını Faydalı buluyor musunuz?” şeklindeki soruya cevap verenlerin % 79,6'sı evet seçeneğini, % 18,4'ü de hayır seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcılardan ilgili soruya cevap verenlerden % 53,4'ü Camiler ve Din Görevlileri Haftasının amacına ulaşmadığını, % 43,7'si de amacına ulaştığını düşünmektedir. Katılımcılardan ilgili soruya cevap verenlerin % 49,5'i din görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına önem verdiğini, % 41,7'si de önem vermediğini belirtmiştir. “Sizce idareciler Camiler ve Din Görevlileri Haftasına gerekli önemi gösteriyor mu?” sorusunu cevaplayan katılımcıların % 67'si idarecilerin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına önem verdiğini, % 24,3'ü de önem vermediğini ifade etmiştir. “Sizce cemaat Camiler ve Din Görevlileri Haftasına gerekli önemi gösteriyor mu?” sorusunu cevaplayan katılımcıların da % 13,6'sı cemaatin Camiler ve Din Görevlileri Haftasına önem verdiğini, % 77,7'si de önem vermediğini belirtmiştir.

Araştırma bulgularından en dikkat çekenlerinden biri, araştırmaya katılan din görevlilerinden büyük bir kısmının cemaatin bu haftaya gereken önemi göstermediklerini belirtmesidir. Bu durumun nedenlerinden bazılarının, DİB'nın Camiler ve Din Görevlileri Haftası münasebetiyle gerçekleştirilen etkinliklerden toplumu yeterince haberdar etmemesi, din görevlilerinin cemaat ile ilişkilerinde yetersizlik göstermesi olduğu ileri sürülebilir. Cemaatle en çok muhatap olan vaizler, imam-hatipler ve müezzin kayımlardır. İstisnaları olmakla birlikte din hizmeti sunan personelin bazı problemlerinin olduğu alan araştırmaları ile belirlenmiştir. Görevlilerin en fazla öğretmenlik bilgisi, etkili iletişim ve alan bilgisi konularında eksiklik hissettiği yapılan araştırmalarla (Koç, 2011:28; Altaş, 2004; Aşıkoğlu, 2004:17-24; Bayraktar, 1997:128,173 aktaran Önder, 2016: 235) tespit edilmiştir. Bir araştırma sonucuna göre de din görevlileri ile ilgili yetersizlikler; “bilgi, kültür ve hitabet eksikliği, formasyon eksikliği, söz-davranış uyumsuzluğu, olumsuz meslek algısı, sosyal ilişki yetersizliği, kısıtlanma, günün şartlarına göre çözüm getirememesi” şeklinde sıralanmıştır (Dam, 2004: 26). Özellikle bu türden yetersizliklerin cemaatle iletişimi olumsuz yönde etkilediği ileri sürülebilir.

Günümüzde din görevlilerinin iletişim becerileri açısından yeterlilik kazanması giderek zaruret haline gelmektedir. Din hizmetleri alanlarında çeşitlilik artmış, din görevlileri sadece camilerde değil hayatın farklı alanlarında manevi desteğe ihtiyaç duyan kişilerle muhatap olmaya başlamıştır (Yıldız, 2016: 109). Genel olarak hızlı bir değişim içinde bulunan topluma din görevlisi sadece cami içi din hizmetlerinde değil; fakat bununla birlikte kendisinden beklenen cami dışı hizmet alanlarında da yeterli bir rehberlik yapamamaktadır (Erdiç, 2015: 271). Bu yetersizlikler cemaatin bu haftaya yeterince ilgi göstermemesinin nedeni olabilir.

Psikolojik, sosyolojik, ekonomik vb. birçok nedenle kendini ruhen baskı altında hisseden bireyler, yeniden kutsal değerlere ve dine yönelmekte, hayatın anlamını dinin yorumlarında aramaktadırlar. Bu yönelişin din hizmeti sunanlar tarafından iyi

değerlendirilmesi, insanların ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda din hizmetlerinin sunumunda farklı yöntemlerin kullanılması gerekmektedir (Aşıkoğlu, 2008: 543; Yıldız, 2008). Din görevlilerinin hutbe ve vaaz yönüyle kitlelere mesaj ulaştırmaya yönelik sahip oldukları müstesna imkan, ülkemizdeki sosyal barış açısından çok önemli bir fırsattır. Ancak, bu fırsatın yerinde ve faydalı bir biçimde değerlendirilmesi, cami görevlilerinin çok yönlü bir bilgi düzeyine ve mesleki formasyonlarının yeterli olup olmasına bağlıdır. (Tosun, 1996: 41-48). Cami görevlisinin sahip olduğu güven ve saygı; onun mesleğini temsil gücüne, bilgisine ve cemaate halka karşı davranış şekline bağlı olarak artıp eksilebilmektedir (Yılmaz, 2005: 195). Din görevlilerinin cemaatle iletişim noktasında kendilerini kontrol etmeleri ve DİB tarafından bu yönde çalışmalar yapılması faydalı olabilir. Aslında cemaat, duygu ve dini ibadet yapma istekliliği bakımından homojen bir yapı arz etmektedir. Çünkü cuma ve bayram günleri camiye gelen her kişi o gün aynı ibadeti yerine getirmek amacıyla orada bulunmaktadır. İbadetin niteliği ve yerine getirme bakımından homojenlik gösteren cemaat, inanç ve duygu bakımından da birliktedir (Keyifli, 2013: 86). Bu fırsatı kullanabilmek için din görevlilerinin yetersizlikleri konusunda çaba göstermeleri gerekmektedir. Bütün bu görevlerin başarıyla ve istenilen nitelikte yerine getirilmesinde temel belirleyici faktör onların sahip oldukları yeterliklerdir. Din görevlilerinin meslekleriyle ilgili yeterliklere ne ölçüde sahip oldukları, dolayısıyla vermiş oldukları hizmetin niteliği düzenli olarak değerlendirilmek durumundadır (Korkmaz, 2012: 10).

Klasik Osmanlı döneminde, müftü, vaiz, imam gibi din görevlilerinin sosyal hayatın hemen her kademesinde, yer aldıkları görülmektedir. II. Mahmut dönemine kadar devam eden bu durum, özellikle Tanzimat'tan itibaren Yavaş Yavaş sona Ermiş, din adamları, sadece dinî görevler ile ilgilenmesi gereken memurlar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Karakaş, 2014: 162). Toplumun türden değerlendirmeleri de cemaatin bu haftaya yeterince önem vermemesine sebep olarak gösterilebilir.

Yine araştırma bulgularından çıkarılabilecek dikkat çekici bir sonuç ta din görevlilerinin yaklaşık yarısına göre din görevlilerinin Camiler ve Din Görevlileri haftasına yeterince ilgi göstermemesidir. Bazı araştırmalarda, din görevlilerinde, uzun süren yorgunluk ve fiziksel bitkinlik hissi, olumsuz benlik kavramı, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları, yapmış olduğu işe, yaşama ve işi gereği muhatap olduğu insanlara karşı beslemiş olduğu olumsuz tutumları içeren ve duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı şeklinde üç boyutta değerlendirilebilecek fiziksel, duygusal ve zihinsel bir sendrom olarak tanımlanabilecek orta ve düşük düzeyde tükenmişlik tespit edilmesi din görevliliğin zor ve yıpratıcı bir meslek olduğunu göstermektedir (Cengil, 2010). Din görevlilerinin sosyal ve ekonomik açılardan sorun yaşadıklarını ifade ettikleri araştırma bulgularına da rastlanmaktadır (Köylü, 1991; Kayadibi, 2000; Buyrukçu, 2008). Bu gerekçeler din görevlilerinin etkinliklere önem vermemesini az da olsa anlamlandırmakla birlikte, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek, farklı ve üstün nitelikler gerektirmektedir. Özellikle dinî konularda toplumu aydınlatmak için bir din görevlisinin azami düzeyde bilgi ve görgü sahibi olması, mesleğine karşı pozitif tutumlar taşıması, olumsuz mesleki tutumlarını değiştirmeye dönük istek ve ilgi duyması ve işine motive olması gerekir (Kaya ve Nazıroğlu, 2008: 1).

Sonuçta, araştırmanın ortaya çıkardığı mevcut olumsuzlukların temelinde büyük ölçüde eğitim ve öğretime dayalı olarak mesleki yetersizlik ve eksiklikler yatmaktadır. Din görevliliği mesleğini icra edenler toplumun o mesleğe verdiği değere göre bir toplumsal statü elde ederler. Din adamlarına verilen değer öncelikle dinden kaynaklanırken, görevlilerin meslekteki tutumu da itibarın oluşması ve sürdürülmesinde etkilidir (İnce, 2014: 432).

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

*Din hizmetinin daha etkin sunulabilmesi için din görevlisini gerek sosyal ve kültürel pozisyonu gerek ekonomik durumu itibarıyla daha uygun bir konuma getirmek için planlamalar yapılmalıdır.

* Gerek DİB gerekse din görevlileri tarafından Camiler ve Din Görevlileri Haftasına yönelik olarak toplum/cemaat yeterince ve etkili bir şekilde haberdar edilmeli ve bu etkinliklere katılımın artırılması için tedbirler alınmalıdır.

* Din görevlilerinin bu haftanın amaçlarına yeterince ulaşılmadığı ve din görevlilerince yeterince ilgi gösterilmediği şeklindeki görüşlerinden hareketle bu durumun sebeplerini inceleyen araştırmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Akın, A. (2008). “Cami İçi Din Hizmetleri”. (Editör: Mehmet Bulut). I. *Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 KASIM 2007)*, I. Cilt içinde (s,245-257). Ankara: DİB Yayınları.
- Aksoy, E. (2014). *Cami Eğitimi ve Cami Bağlantılı Halkla İlişkilerde İletişim Engelleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altaş, N. (2012). “Cami Dışı Din Etkinliklerini Biçimlendiren Temel Kavramlar ve Bu Alanda Temel Kavramsallaştırmalar: Dinî Danışmanlık ve Manevî Sosyal Hizmetler”. *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu – II* içinde (s. 295-318). Ankara: DİB Yayınları.
- Altaş, N. (2012). “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”. (Editör: Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü. *Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*,). Ankara: Gündüz Yayınları.
- Altındaş, R. (2008). “Cami Odaklı İrşad Hizmetlerinin Niteliği Nasıl Artırılabilir?”. (Editör: Mehmet Bulut). *1.Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Cilt I içinde (s. 233-244). Ankara: DİB Yayınları.
- Aşıkoğlu, Y. N. (2008). “Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dinî Danışmanlık”. (Editör: Mehmet Bulut). *1. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007) Cilt II* içinde (s. 543-549). Ankara: DİB Yayınları.
- Büyüköztürk. Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Pegem Akademi.
- Buyrukçu, R. (1996). “Din. Görevlilerinin Problemleri ve Çözümü İle İlgili Görüş ve Teklifler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 75-113.
- Buyrukçu, R. (2008). *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*. 3.Baskı. Ankara: TDV Yayınları.
- Cengil, M. (2010). “Din Görevlileri ve Kur’an Kursu Öğreticilerinin Tükenmişlik Düzeyleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (1), 79-101.
- Cerrahoğlu, İ. (1993). “Camilerimiz” , *Diyanet Dergisi*, 34, 4-7.

- Creswell, J. W. and Plano Clark, V. L. (2015). *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*. (Çev. Edt.: Yüksel Dede ve Selçuk Beşir Demir). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Coştu, Y. (2013). “Din Görevlilerinde Meslekî Doyum; Çorum İl Merkezi Örneği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 1-18.
- Çelik, A. (2013). *Din Eğitimi Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları
- Dam, H. (2004). “Yaygın Din Eğitimine İlişkin Bazı Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *16-17 Ekim 2003, Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (s. 425-445), Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 16.
- Doğan, R. (1998). “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”. *Dini Araştırmalar*, 1 (2), 5-51.
- Döner, A. (2014). *Cami Hizmetlerinde Cemaatin Beklentileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz (Sivas/Zara İlçesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdiç, Ş. (2015). “Din Görevlisinin Zihniyet Dünyası ve Bunun Mesleki Sonuçları (Antalya İli Örneği)”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)*, XIX (2), 243 – 272.
- Gözütok, Ş. (2017). *Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Güngör, Ö. (2012). “Yaşlılar İçin Cami Temelli Sosyal/Dini Hizmetler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 161-188.
- Güler, S., Halıcıoğlu, M. B. ve Taşgın. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Görmez, M. (2014). “Cami ve Gençlik”. *Diyanet Aylık Dergi*, 286, 6-7.
- İnce, A. (2014). “Din Hizmetleri Sunumu Bağlamında Elli ve Üzeri Yaş Grubunun Cami ve Din Adamı Algısı”. *International Journal of Science Culture and Sport, Special Issue*, 1, 432-452.
- Karakaş, Ö.(2014). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Yönetimin Din Görevlilerinden Beklentileri ve Din Görevlilerinin İnkılâplar Karşısındaki Tutumu”. *Sosyal Bilimler Dergisi Beşeri Bilimler Sayısı*, 12 (3), 140-166.
- Karasar, N. (2004). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (13. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, M. ve Küçük N. (2015). “Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri: Safranbolu’da Görev Yapan Din Görevlileri Üzerine Bir Araştırma”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Özel Sayı*, I, 1-18.
- Kaya, M. ve Nazıroğlu, B. (2008). “Din Görevlilerinin Mesleki Tutum ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 25-53.
- Kayadibi, F. (2000). *Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri*. Ankara: DİB Yayınları.
- Keyifli, Ş. (2013). “Cami İçi Din Eğitimi ve İletişimi Süreci Olarak Hutbeler”. *Ekev Akademi Dergisi*, 17 (55), 71-88.
- Korkmaz, M. (2012). “Din Görevlilerinin Camilerdeki Denetim İşlemlerine İlişkin Görüşleri: Kayseri Örneği”. *bilimname*, XXIII (2), 7-33.

- Köylü, M. (1991). "Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 181-212.
- Onay, A. (2006). "Cami Eksenli Din Hizmetleri". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 149-175.
- Önder, M. (2016). "Camilerde Sunulan Hizmetlerin Rehberlik ve İletişim Açısından Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44, 233-248.
- Özdemir, Ş. (2000). "Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Cami Dışı Hizmet Alanlarında Din Görevliliği". *Diyanet İlmî Dergi*, 41(3), 7-16.
- Özdemir, Ş., Güneş, A. ve Kavak, R. (2012). "Göreve Yeni Başlayan Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri". *Hikmet Yurdu*, 5 (10), 13 – 31.
- Selçuk, M. (1991). "Dinî Hitabet Uygulamalarımız". *İslami Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 165-174.
- Şimşek, E. (2013). *Hayat Boyu Dini Öğrenme İdealler ve Gerçekler (Camilerde Kuran Öğretimi Programı- Erzurum Örneği)*. Ankara: Akasya Kitap Ltd. Şti.
- Şimşek; E. (2017). "Camilerde Eğitim". (Editör: Mustafa Köylü ve Şakir Gözütok). *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi* içinde (s. 107-134). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Topuz, İ. (2015). "Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 27-56.
- Tosun, C. (1996). *Din ve Kimlik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tosun, C. (2003). "Yetişkin Din Eğitiminin Merkezi Cami". *Diyanet Aylık Dergi*, 148, 38-40.
- Yavuzer, H. (2012). "Din Görevlilerinin Meslekleriyle İlgili Memnuniyet, Beklenti ve Performansları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Nevşehir Örneği" . *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 64-81.
- Yıldırım, A. (1999). "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi". *Eğitim ve Bilim*, 7-17.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, İ. (2008). "Cami Hizmetlerindeki Sorunlar Bağlamında Din Görevlisi Yetiştirmeye Yönelik Çabalar". (Editör: Mehmet Bulut). *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 KASIM 2007) II. Cilt* içinde (s,45-62). Ankara: DİB Yayınları.
- Yıldız, Z. (2016). "Din Görevlisi Adaylarının İletişim Becerisi Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (29), 107-130.
- Yılmaz, H. (2005). *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Yılmaz, H. (2007). "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(14), 107-130.
- <http://istanbul.diyaret.gov.tr/beykoz/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kuru msal&contentid=203>
- <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR>